

İbn Hazm'ın Usul ile İlgili Bir Kasidesi ve Usûlu'd-din Yönünden Öne Çıkan Görüşler

Murat SERDAR*

Özet:

İbn Hazm, Zâhiriliğin kendisine nisbet edildiği Davud ez- Zâhiri'den sonra mezhebin en büyük imamı olarak kabul edilir. O fikhi konularda takip ettiği usûlü, sadece fütû' ile sınırlandırmayıp, usûluddin konularına da tatbik etmeyi düşünmüş ve her iki alanda da bir tek usûl projesini hayata geçirmiştir. Onun Usul ile ilgili yazdığı eserlerden bugün elimizde olanları bilinmektedir. Ancak daha sonraları araştırmacılar tarafından onun usûl ile ilgili bir kasidesinin olduğu keşfedilmiştir. Bu kasidede İbn Hazm'ın usul ile ilgili görüşlerini 60 beyit halinde veciz bir şekilde şiire dökmüştür. Kasidede öne çıkan konular: taklit, zann, gerçek bilgi, edille-i şer'iyeye, sahih sünnetin bilgi değeri, nasların zâhir yöntemiyle anlaşılması gerekliliği, makbul içtihat, makbul olmayan istinbat yöntemleri, te'vil, nesh gibi hususlar göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hazm, Usuluddin, İbn Hazm'ın Usûle Dair Kasidesi, Zahirilik, Te'vil.

An Eulogy of Ibn Hazm Regarding the Method and Featured Opinions in the Sphere of Principles of the Religion

Abstract :

In Zâhirî school of thought, Ibn Hazm was considered as the biggest imam after Davud al- Zâhirî who was the founder of this sect. Ibn Hazm didn't limit his method with only Ancillaries of the Faith but he also thought to practise it in the Sphere of Principles of the Religion. He implemented a single procedure in both areas.

His works regarding method which reached us today have been known. His eulogy regarding method was found by some subsequent

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

researchers. His eulogy which was written as a poem consisted of 60 couplets includes Ibn Hazm's opinions regarding the method. Outstanding issues in this eulogy are: imitation, assumption, real information, grass roots of Sharia, the informative value of the authentic Sunnah, the necessity of Zâhirî method in understanding of the text of the Qur'an and Hadith, accepted jurisprudence, methods of provisions extraction, expounding, abrogation etc.

Key Words: Ibn Hazm, Principles of the Religion Eulogy of Ibn Hazm regarding the method, Zâhirî sect, expounding.

I- Kaside Hakkında

İbn Hazm'ın usul ile ilgili görüşlerini ifade ettiği bir kasidesi bulunmuş ve Muhammed İbrahim el- Kettânî tarafından 1975 yılında "Mecelletu Ma'hedi'l- Mahtûtâtî'l- Arabiyye"nin 21. cildin ilk cüzünde ss. 148-151 arasında neşredilmiştir. Kaside Ebu Abdurrahman b. Akîl ez- Zâhirî tarafından neşredilen "Nevâdiru'l- İmam İbn Hazm" isimli eser içinde ss. 112-117 arasında ve yine "Mecmû'atu'r- Resâilî'l- Kulliyeh"nin 16. sayısında ss. 257-263 arasında basılmıştır. Bunun yanında Bacî'nin el- İşâre'si ve usûl-i fıkha dair başka metinleri de tazammun eden bir mecmua içinde Mustafa el- Vâdifi ve Mustafa Nâci'nin çalışması olarak Ribat'ta "Merkezu İhyai't- Turasi'l- Mağribi"de ss. 32-35 arasında da yayınlanmıştır.

Ebû Abdurrahman b. Akîl ez- Zâhirî bu kasidenin İbn Hazm'a ait olduğunun keşfedilme hikayesini M. İbrahim el- Kettânî'nin ağzından şöyle nakleder:

"Kasideyi ilk defa İbrahim el- Kettânî neşretmiştir. Ben de h. 25.08.1395 tarihinde "ed-Da've" Dergisi'nin 517. sayısında neşrettim. Kettânî kasideye yazdığı mukaddimede şöyle demiştir: 'Merakeş'teki İbn Yusuf kütüphanesinin yazmaları içindeki 524 numara ile kayıtlı İbn Hazm'ın el- İhkâm fi usûli'l- ahkâm isimli kitabının ikinci cildinin sonunda 458-462. sayfalar arasında bu manzumeye rastladım. Kasidenin sonunda yazan şey: (Bu kasideyi bize ulaştıran Ebu'l- Velîd Sa'd es- Su'ûdî (Keza) Ahmed b. Ömer, bu şiiri el- fakih el- İmam'ın inşad ettiğini söyledi.) şeklinde bir cümle idi. Ancak bu cümle sayfanın en son satırıydı, sonraki varak da kaybolmuştu bu yüzden cümlenin devamını okuyamadım. Kaynaklarda bu kaside ile ilgili her hangi bir bilgi gelmediği gibi, hiçbir müellif de bu kasideyi İbn Hazm'a nisbet etmemişti. Aynı şekilde başka bir yerde diğer bir nüsha olup olmadığını da bilmiyoruz. Bu yüzden İbn Hazm'ın eserlerine önem verilere faydalı olmak için kasideyi "Ma'hedi'l- Mahtûtât" Dergisi'nde neşretmeye karar verdim."¹

Ebu Abdurrahman, el- Kettânî'nin verdiği bu bilgilerin ardından kendi bulgularını şöyle belirtir.

1 Ebû Abdurrahman b. Akîl ez-Zâhirî, *Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm*, yy., ty. s. 117.

“Ben kasidenin içinde bulunduğu İhkâm'ın ikinci cüzünün fotoğraflarını aldım. Orada ibarenin doğru şeklinin şöyle olduğunu gördüm. (Bu kasideyi Ebu'l- Velîd Sa'd es-Su'ûdi Ahmet b. Afîr (veya Ufeyr) rivayet etmiştir. O, bu kasideyi el-fakih'in yazdığını söyledi.) Daha sonra dördüncü cildin bakiyesinde zeyl ve tekemmül kısmında 19. sayfada (Ebu'l- Velîd Sa'd es-Su'ûdi (513-588) b. Ahmed b. Hişam b. İdris b. Muhammed b. Afîr (veya Ufeyr) zâhir görüşünü savunan bir Zâhiri...) ibaresinin olduğunu söz konusu kasideyi, İbn Hazm'ın torunlarından veya öğrencilerinden birinden rivayet ettiğini buldum.”²

Kaside elif-i maksûre ile nihayetlenen kâfiyelerle 60 beyit hâlinde aruz vezni üzere tavîl bahrinde (feûlun-mefâilun-feûlun-mefâilun)³ yazılmıştır. İçerisinde taklit ve mukallitliğin eleştirisi, Allah'ın dininde taklide ve zanna yer olmadığı, Allah'tan ve Resûlü'nden gelen nasların zâhir anlamları üzere anlaşılmasının zorunluluğu, tevilden kaçınmak gerektiği, helal ve haramın belli olduğu, bunların dışındaki şeylerin mübahlığı, içtihadın nasıl olması gerektiği, Allah'ın kullarına güç yetiremeyecekleri şeyleri yüklememesi, hidayete ermek için Hz. Peygamber'in getirdiği hidayet nuruna tabi olmaktan başka yol olmadığı, Hz. Muhammed'in sözlü ve takrîrî sünnetinin müsnet şekilde bize ulaşması hâlinde, zan değil bilgi ifade edeceği gibi birçok husus konu edinilmiştir.

Biz bu makalede çevirimize esas olarak, Mustafa el-Vâdifi ve Mustafa Nâci'nin yayınladığı şekli aldık. Bunun sebebi, bu çalışmanın el- Kettânî ve Ebu Abdurrahman b. Akîl ez-Zâhirî'nin neşirlerini görmüş olmaları ve ondaki bir kısım hataları düzelterek neşretmeleridir. Bununla birlikte onların da hata yaptıklarını düşündüğümüz yerlerde diğer araştırmacıların neşirlerine referansta bulunarak onları da kullandık.

II- Kaside ve Çevirisi

وَضَاءٌ لَهُ نُورُ الْهُدَى فْتَبَدَّأَ   تَعَدَّى سَبِيلَ الرُّشْدِ مَنْ جَارٌ 4 وَاَعْتَدَى

Haddi aşan ve zulmeden kimse, hidayet nuru onun için ışık olmuşken taklide yönelerek, rüşd yolundan aşırılığa sapmıştır.

فَقَالَ بِرَأْيِ الرَّجَالِ وَقَلَّدَا -   وَخَابَ امْرُؤٌ وَاَفَاهُ حُكْمٌ مُحَمَّدٌ

Muhammed'in (s.a.s.) hükmü kendisine ulaştığı hâlde insanların görüşlerini benimseyip taklit eden kişi kaybetmiştir.

وَمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ الْإِلَهِ هُوَ الْهُدَى -   نَبِيٌّ أَتَى بِالنُّورِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ

Muhammed (s.a.s.) ki, Rabbinin katından hidayet nurunu getirmiş bir Peygamberdir. Allah (el- ilah) katından gelen ise hidayetin ta kendisidir.

2 Ebu Abdurrahman, s. 117-118.

3 Kasidenin aruz vezniyi çözümlemek konusunda bilgisine başvurduğum değerli dostum şair, edip Ahmad al- Hassoun Bey'in çıkardığı vezindir.

4 el- Kettânî neşrinde: مِنْ جَارٍ. (Bundan böyle el- Kettânî'nin neşirini K harfi ile belirteceğiz.)

أَرَى النَّاسَ أَحْزَاباً وَكُلَّ يَرَى الَّذِي يجيء⁵ بِهِ الْمُنجِي وَسَائِرُهُ الردى 4-

İnsanların bölük bölük gruplaştıklarını ve her birinin kendi söylediği şeyin kurtarıcı olduğunu ve diğerlerinin ise helâka götürececeklerini düşünüyor olduklarını görüyorum.

مِدْرُوهُظُ فَتَلَخَ هِلَالاً بَاتِكَ اوقل أو ادغ مُهَلِّي و هِلَالاً لِيوسرَ لوقو -5

Bunlar Allah'ın kitabını ve Resûlullah'ın sözünü arkalarına atmışlar. Vay onların hâline yarın !

وَقَالُوا : بَأَنَّ الدِّينَ لَيْسَ بِكَامِلٍ وَكَذَّبَ مَا قَالُوا الإله وَفَنَدَا 6-

Onlar İslam Dini'nin kâmil olmadığını söylemektedirler. Oysaki, Allah onların dediklerini yalanlamış ve hatalı olduklarını ortaya koymuştur.

وَمَا فَرَطَ الرَّحْمَنُ شَيْئاً وَلَمْ يَكُنْ نَسِيئاً وَلَمْ يتركْ بَرِيئَهُ سُدا 7-

Rahman hiçbir şeyi eksik bırakmadı. O, unutucu olmadığı gibi yarattıklarını da kendi başlarına sahipsizliğe terk etmemiştir.

وَقَدْ فَصَّلَ التَّحْرِيمَ وَالْحَلَّ كُلَّهُ وَبَيَّنَّ أَحْكَامَ الْعِبَادِ وَسَدَّدَا 8-

Haramı, helali hepsini açıkladı, Kulları ilgilendiren hükümleri açıkladı ve kesinliğe bağladı.

وَعَلَّمَ وَجَهَ الْحُكْمِ فِيمَا اعْتَدُوا بِهِ وَنَصَّ عَلَيْهِ الْحُكْمَ نَصًّا وَرَدَّدَا 9-

Haddi aşmaları konuda hükmün ne olduğunu öğretti, buna dair hükmünü apaçık bir şekilde tekrar tekrar bildirdi.

وَلَمْ يَنْعَبِدْنَا بِعَنْتٍ وَلَمْ يُرِدْ يُكَلِّفْنَا⁶ مَا لَا نَطِيقُ تَعْبُدَا -10

Bizi zorluk ve sıkıntı ile yükümlü tutmadı. Gücümüzün yetmediği şeylerle bizi mükellef kılmayı da istemedi.

وَحَرَّمَ قَوْلَ الظَّنِّ فِي غَيْرِ مَوْضِعٍ ! وَأَنْ تَقْفِي مَا لَسْتَ تَعْلَمُ مَوْعِدَا -11

Birçok yerde zanda bulunmayı ve bilmediğin şeyin peşine düşmeyi korkutarak haram kılıp yasakladı.

أَخِي عَدَّ عَنْ سُبُلِ⁷ الضلالِ ! فَأَبْنِي رَأَيْتُ الْهُدَى أهدى دليلاً وَأَرْشَدَا -12

Kardeşim, dalâlet yollarından vazgeç! Çünkü ben hidayet yolunu en doğru rehber olarak gördüm.

5 K: يجيء. Ebu Abdurrahman bunun vezni bozduğunu ve aslının yukarıda yazıldığı gibi olduğuna dair bir şerh düşmüştür. Bkz. *Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm*, s. 112. (Bundan böyle Ebu Abdurrahman'ın işaret edilen neşrini EA kısaltmasıyla göstereceğiz.)

6 K: يُكَلِّفُ.

7 K: سُبُلِ.

13- وَدَعَّ عَنْكَ آرَاءَ الرِّجَالِ وَقَوْلَهُمْ   وَخُذْ بِكِتَابِ اللَّهِ نَفْسِي لَكَ الْفِدَا!

Kişilerin sözlerini ve görüşlerini bir kenara bırak. Allah'ın kitabına sarıl canım sana feda olsun!

14- وَقُلْ لِرَسُولِ اللَّهِ: سَمْعًا وَطَاعَةً   إِذَا قَالَ قَوْلًا أَوْ تَيْمَمَ مَقْصِدًا

Ve Allah Resûlü bir söz söylediği veya birşey kastettiği zaman; ona, işittim ve itaat ettim, de.

15- وَأَمْرُهُ حَتْمٌ عَلَيْنَا وَنَهْيُهُ   ثَلَاثِيهِ⁸ بِالْإِفْلَاحِ عَنْهُ مُجَرَّدًا

O'nun emirleri ve yasakları bizim için kesindir. Mücerred olarak onları başka manalara çekmekten sakın.

16- حَرَامٌ وَفَرُضٌ طَاعَةٌ¹⁰ قَدْ تَبَيَّنْتُ   وَمَنْ تَرَكَ التَّخْيِيرَ وَالْوَقْفَ⁹ سَدَّدًا

Haram ve farz kesin taatlerdir. Kim bu hususlarda muhayyer olmayı ve duraksamayı terk ederse sağlam yol tutmuş olur.

17- فَإِنْ بَيَّنَّ¹¹ بُرْهَانَ بَيِّنٍ أَنَّهُ   عَلَى غَيْرِ دَا صِرْنَا مَعًا لِلَّذِي بَدَا

Eğer bizim sahip olduğumuz bilginin yanlış olduğunu açık bir şekilde gösteren bir burhan ortaya çıkarsa, hep birlikte ortaya çıkan o delile döneriz.

18- وَأَفْعَالُهُ اللَّائِي¹² نُتَبِّئُ وَاجِبًا   مِنْ اللَّهِ فَاحْمَلْهَا عَلَيْهِ وَمَا عَدَا

Hz. Peygamber'in Allah'tan gelen bir vacibi açıklayan fiillerini vücuba hamlet. Bunun dışındakilere gelince ;

19- عَلَى أُسْوَةٍ لَا زِلْتُ مُؤْتَسِيًّا بِهِ   وَلَيْسَتْ بِفَرُضٍ وَالسَّعِيدُ مَنْ أَقْتَدَا

Güzel bir örnek olması içindir. Ben farz olmadığı hâlde daima onlara uyuyorum. Kurtulaşa eren ona uyan kimsedir.

8 K ve Mustafa Vâdihî ve Mustafa Nâci, "Kasîde fi usûli fikh ez-zâhiriyye", Merkezi İhyai't- Turasi'l-Mağribî, *Ribat*, ty., s. 33, 1. Dipnot. (Bundan böyle bu neşri MM. Kısaltmasıyla ifade edeceğiz): ثَلَاثِيهِ (EA: bu kelimenin asıl nüshada da diğer nüshalarda olduğu gibi ثَلَاثِيهِ şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bkz. Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm, s. 113, 3. dipnot)

9 K: فَرُضٌ طَاعَةٌ.

10 K: الوَقْفُ (EA ve MM de kelimenin asıl nüshada K'daki gibi olduğunu söylemişler ancak doğrusunun yukarıdaki gibi olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bkz. *Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm*, s. 113, 4. dipnot.)

11 K: بَيَّنَّ (EA., asıl nüshada ise بَيَّنَّ şeklinde yazıldığını kaydetmiştir. MM. de EA ile aynı görüştedir. Biz de onların yazdıklarını esas aldık.)

12 EA. Asıl nüshada kelimenin اللَّائِي şeklinde yazıldığını belirtmiştir. (Bkz. *Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm*, s. 114, 1. dipnot)

وَأَفْرَارُهُ الْأَفْعَالُ مِنْهُ إِبَاحَةٌ   لَهَا فَمَحَالٌ أَنْ يُقَرَّ 13 مَنْ أَسَدًا -20

Fiilleri ikrar etmesi, onların mübah olduğunu gösterir. Hz. Peygamber'in müfsit olan birini ikrar etmesi ise muhaldir.

وَمَا صَحَّ عَنْهُ مُسْنَدًا قُلْ بِنَصِّهِ   وَإِيَّاكَ لَا تَحْفَلُ بِمَا لَيْسَ مُسْنَدًا -21

O'ndan müsnet olarak geldiği sahih olan hadisi geldiği gibi kabul et. O'ndan müsnet olarak gelmeyen şeyi kabul etme, sakın.

وَسَوْ كِتَابَ اللَّهِ بِالسُّنَّةِ الَّتِي   أَنْتَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ تَنْجُو مِنَ الرَّدَى -22

Allah'ın kitabını, Resûlullah'tan gelen sünnet ile bir tut. Böylece helak olmaktan kurtulursun.

وَأَرْثَاوَتِلَا لِقُونِ تَتَأْتِ   ادْحِومَوَ يَنْشَمُ دُاحَالَ يَوْرَ ذُقْ اِمَبْ -23
تَتَأْتِ

İster mütevatir nakille gelsin, ister bir iki kişinin âhad bir şekilde rivayet ettiği sünnet olsun birdir.

وَقُلْ : إِنَّهُ عِلْمٌ وَلَا تَقُلْ إِنَّهُ   مِنَ الظَّنِّ لَيْسَ الظَّنُّ مِنْ دِينِ أَحْمَدًا -24

Sen ondan gelen şeylerin gerçek bir bilgi olduğunu söyle. Sakın zan ifade ettiklerini söyleme. Zira zan Ahmed'in (s.a.s.) dininden değildir.

فَكُلُّ مِنَ الْوَحْيِ الْمُنزَّلِ قَدْ أَتَى   عَنْ 14 اللَّهُ إِنَّ الذِّكْرَ يُحْفَظُ سَرْمَدًا -25

Bunların hepsi indirilmiş vahiydir, Allah katından gelmiştir. Çünkü zikir ebediyen muhafaza edilecektir.

وَحُذِّ ظَاهِرِ الْأَلْفَاظِ لَا تَتَعَدَّهَا   إِلَى غَايَةِ التَّأْوِيلِ تَبْقَى مُؤَيَّدًا -26

Kur'an ve sünnetin lafızlarının zahirlerine yapış tevile giderek bunların zahirlerini aşma. Böylece her zaman desteklenirsin.

فَتَأْوِيلُهَا تَحْرِيفُهَا عَنْ مَكَانِهَا   وَمَنْ حَرَّفَ الْأَلْفَاظَ حَادَ عَنِ الْهُدَى -27

Nasları tevil etmek, onları yerlerinden oynatarak tahrif etmek demektir. Lafızları tevil eden kimse, hidayetten sapmıştır.

فَإِنْ جَاءَ بَرَهَانٌ بِتَأْوِيلِ بَعْضِهَا   فَأَلْقَ إِلَى الْحَقِّ الَّذِي جَاءَ مَقْلَدًا 15 -28

Şayet nasların bir kısmının tevil edilmesini gerektirecek bir delil gelirse, kendini anahtar olarak gelen hakikatin eline bırak, hakka teslim ol.

13 K ve EA: يُقَرُّ. (MM. bunun hatalı olduğunu doğrusunun يقر olması gerektiğini belirtir. Biz de onlar gibi düşünüyoruz.)

14 K: مِنْ; EA asıl metinde K'daki gibi olduğunu kaydetmiştir. (Bkz. *Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm*, s. 114, 3. dipnot.)

15 K: مَقْلَدًا; MM: yukarıdaki gibi; EA: harekesiz.

وَكُلُّ عُمومٍ جَاءَ فَأَلْحَقُ حَمْلُهُ عَلَى مُقْتَضَاهُ دُونَ أَنْ تَتَرَدَّدَا -29

Allah'tan ve Peygamber'inden gelen her umumi ifadede doğru olan, tereddüt göstermeksizin muktezasına hamledilmesidir.

وَإِنْ جَاءَ بِالنَّخْبِصِ نَصٌّ فَخُصَّهُ بِهِ وَحَدَّهُ وَاحْدَرُ بِأَنْ تَنْتَرِيدَا ! -30

Şayet umumi ifadenin tahsisine ilişkin bir nas gelirse, onu sadece bununla tahsis et. Buna ilavede bulunmaktan kaçın.

وَأُخْرِجُ¹⁶ قَلِيلًا مِنْ كَثِيرٍ وَإِنْ بَدَتْ مُعَارَضَةٌ فَاشْدُدْ عَلَى الرَّائِدِ الْيَدَا -31

Naslar arasında bir teâruz, çatışma görünürse, az olanı çok olandan çıkar, ziyadesi olana yapış. (Umum ve husus çatışırsa, hususu çıkar, umumdan geri kalanı kullan.)

وَإِنْ صَحَّ مَا بَيْنَ النَّصُوصِ تَعَارُضٌ فَمَنْسُوخَهَا مَا جَاءَ مِنْهُنَّ مُبْتَدَا -32

Eğer naslar arasında sahih bir teâruz ortaya çıkarsa, bunların mensuh olanı, daha önce gelenidir.

وَإِنْ عَدِمَ التَّارِيخُ فِيهَا فَخُذْ بِمَا يَزِيدُ عَلَى¹⁷ الْمَعْمُودِ فِي الْأَصْلِ تَرْشُدَا -33

Eğer tarihleri bilinmiyorsa, o zaman bunlar içinde, asıl olarak en çok bilinenine tutun ki, doğruyu bulasın.

تَكُنْ مُوقِنًا أَنْ¹⁸ قَدْ أَطَعْتَ وَتَارِكًا لِكُلِّ مَقَالٍ قِيلَ بِالظَّنِّ مُبَعَّدَا -34

Kesin bir şekilde biliyor olarak itaat et, zanla ifade edilmiş her sözü de uzak durarak terk et.

وَكُلُّ مُبَاحٍ فِي الْكِتَابِ سِوَى الَّذِي يُفْصَلُ¹⁹ بِالتَّحْرِيمِ مِنْهُ مُبَعَّدَا -35

Haramlığı tek tek sayılarak açıklanan şeylerin dışında her mübah kitapta mevcuttur.

وَإِنْ لَمْ يَرِدْ نَصٌّ بِالْإِزَامِ طَاعَةٌ مِنْ اللَّهِ لَمْ يَلْزَمْكَ أَنْ تَتَّعَبَدَا²⁰ -36

Allah tarafından itaat edilmesinin gerekliliğine ilişkin bir nas gelmemişse, bununla amel etmen lazım gelmez.

وَعِنْدَ اخْتِلَافِ النَّاسِ فَالْحُكْمُ رَاجِعٌ إِلَيْهِ وَبِالإِجْمَاعِ مِنْ بَعْدِ يُهْتَدَى²¹ -37

İnsanların ihtilaf etmesi durumunda, hüküm Resûl'e râcidir. Ondan sonra ancak icmâ ile doğru yol bulunur.

16 K: واخرج واخلج.

17 K: عن.

18 K: ان .

19 K: يُفْصَلُ: MM. yukarıdaki gibi; EA. Harekesiz.

20 K: تَتَّعَبَدَا ب şeklinde şeddesiz.

21 K: يهتدا.

وَذَٰكَ سَبِيلَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يُرِدْ   خِلَافَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا اهْتَدَىٰ -38

İşte bu (icmâ) müminlerin yoludur. Kim müminlerin yoluna muhalefet etmeye kalkışırsa, doğru yolu bulamaz.

وَلَا تَدْعُ²² إِلَىٰ الْجُمَاعِ فِيمَا جَهِلْتَهُ   وَلَمْ تَعْلَمْ التَّحْقِيقَ جَمْعًا وَمُفْرَدًا -39

Cahili olduğun ve toplu olarak ve tek tek (icmalen ve tafsilâ) hakikatini bilmediğin bir konuda icmâ olduğunu iddia etme.

وَإِنْ أَمْرٌ فِي الدِّينِ حَكَمَ نَفْسَهُ   قِيَّاسًا أَوْ اسْتِحْسَانَ رَأَىٰ لَدُوِّ اعْتِدَا²³ -40

Eğer bir kişi, din alanında kıyasta veya rey istihsanında bulunarak kendi nefisini hakem kılarsa, haddi aşmış olur.

فَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ لَا تَعْتَدْنَهَا   وَمَنْ قَالَ بِالتَّعْلِيلِ فِيهِ قَدْ اعْتَدَىٰ -41

Bunlar Allah'ın hadleridirler. Onları sakın aşma. Allah hakkında kim ta'lili (illet ve sebep göstermeyi) kabul ederse haddi aşar.

وَجَاءَ بِدَعْوَىٰ لَا دَلِيلَ يُقِيمُهَا   وَأَسْرَفَ فِي دِينِ الْإِلَهِ وَالْحَدَا -42

Bu kimse, ispatında delil getiremeyeceği bir iddiada bulunmuş olur. Allah'ın dininde aşırılığa kaçmış ve ilhada düşmüş olur.

وَمَنْ قَالَ مُحْتَاطًا بِرُدْعِ ذَرِيعَةٍ   بِرَأْيٍ رَأَىٰ قَدْ أَتَىٰ الْأَهْوَىٰ وَالرَّدَىٰ²⁴ -43

Kim kendi görüşü ile red-i zeri'a (sedd-i zeri'a) ile ihtiyata dayanarak görüş bildirirse, lehviyyata dalmış ve helaka düşmüş olur.

مُجَلِّ حَرَامٍ أَوْ مُحَرَّمٍ مَا أَتَىٰ   بِتَخْلِيلِهِ مَخْطَىٰ²⁵ الْكِتَابِ تَعْمُدًا -44

Bir haramı helal kılan yahut helal olduğu konusunda nas gelen bir şeyi haram kılan, kasıtlı olarak Kur'an'a (el- kitap) karşı hata işlemiş olur.

وَمَنْ يَدَّعِ نَسْخًا عَلَىٰ الْحُكْمِ لَمْ يَجِءْ   عَلَىٰ ذَٰكَ بِالْبُرْهَانِ لَيْسَ مُفَنِّدًا²⁶ -45

Bir delil (burhan) getirmeden hükmün neshedildiğini iddia eden kimse, o hükmün neshedildiğini ispatlamış olmaz.

وَلَا تَنْتَقِلُ عَنْ حَالِ حُكْمٍ عَلِمْتَهُ   لِقَوْلٍ عَنِ الْجُمَاعِ وَالنَّصِّ جُرْدًا -46

İcmâ ve nassa dayanmayan bir görüşten dolayı bildiğin hükmün durumundan ayrılma.

22 K: وَلَا تَدْعُ .

23 K: لَزُّ وَاعْتِدَا; EA. Kasidenin asıl nüshasında yazanın K'deki gibi olduğunu belirtmiş. (Bkz. *Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm*, s. 115, 2. dipnot.)

24 MM: . وَالنَّادَا .

25 K: خَطَىٰ . MM, asıl metinde iki kelimenin resminin "صلى لكتاب" şeklinde olduğunu K'nın bunu خطى خطى Ebu Abdurrahman'n'da مخطى الكتاب şeklinde okuduklarına dair bir açıklama düşmüştür. (Bkz. MM. s. 34, 5. dipnot.)

26 Bu ibare üç neşirde farklı şekilde okunmuş. K: yukarıdaki gibi, EA: ليم مفندا, MM: ليم و فئدا. MM., yazma nüshada kendi okudukları gibi olduğunu belirtmiş. (Bkz. MM. s. 34, 6. dipnot.) Biz tercüme esas olarak K'daki şekli aldık.

47- مِنَ الْجِلِّ وَالنَّحْرِيمِ أَوْ مِنْ لَوَازِمِ عَلَيْكَ فَلَا تُعْذَرُ²⁷ السَّبِيلَ الْمُمَهَّدَا

Helale, harama ve bunların lazımı olan hususlara yapış. Bu konuda engebesiz düzgün yoldan şaşma.

48- وَلَا تَلْتَفِتْ²⁸ حُكْمَ الْبِلَادِ وَجَرِيهَا عَلَى عَمَلٍ مِمَّنْ أَعَارَ وَأَنْجَدَا

Beldelerin hükmüne ve onların muhaliflerinden veya yandaşlarından gelen bir amel üzere cari olan uygulamalarına iltifat etme.

49- وَإِنْ لَمْ تَجِدْ نَصًّا عَلَى الْحُكْمِ فَالْتَمِسْ إِلَى قَصْدِهِ جَمْعَ النُّصُوصِ لِتَرُشْدَا

Eğer hükme dair bir nas bulamamışsan, doğruyu bulmak için nasları toplayarak hükmün maksadını bulmaya çalış.

50- فَتَمَنِّحْ حُكْمًا بَيْنَهَا²⁹ قَدْ قَدْ جِهَاتِهِ³⁰ وَتَجْمَعْ شَمْلًا كَانَ مِنْهَا مُبَدَّدَا

Onlar arasında bilmediğin hükme ulaşırs ve dağınık nasları da toplamış olursun.

51- وَذَلِكَ عَلَى مَعْنَاهُ نَصٌّ وَإِنَّهُ لِحَقٌّ كَمَا لَوْ كَانَ نَصًّا مُجَرَّدَا

Bu, ifade ettiği anlam konusunda nas gibidir ve tıpkı bu konuda müstakil bir nas olması gibi haktır.

52- وَهَذَا الَّذِي يُدْعَى اجْتِهَادًا وَلَيْسَ مَا تَقُولُ أَلُو الْأَرَاءِ مِنْهَا تَلْدُدَا³¹

İşte bu içtihat denen şeydir. Görüş sahiplerinin üzerinde inat ederek söylediği görüşler değildir.

53- وَأَتَقَلَّهُمْ جَمْعَ النُّصُوصِ فَاطْهَرُوا عَلَى الدِّينِ نُقْصَانَ النُّصُوصِ تَبَلَّدَا

Nasları toplamak onlara ağır gelmiş ve bu yüzden, aptallık ederek, din konusunda nasların yetersizliğini (noksan olduğunu) iddia etmişlerdir.

54- وَقَالُوا : لَنَا إِكْمَالُهُ وَتَمَامُهُ ! تَبَارَكْتَ رَبِّي أَنْ تَكُونَ مُفْتَدَا !

Onlar «dini ikmal etmek, tamamlamak bize aittir.» dediler. Oysaki Rabbim, sen çürütülüp tekzip edilmekten münezzehsin !

55- وَقَدْ قُلْتَ : إِنَّ الدِّينَ أَكْمَلْتَهُ لَنَا وَفَصَلْتَهُ وَالْحَقُّ مَا قُلْتَ أَمْجَدَا

Ey Rabbim! Sen, dini bizim için tamamladığını ve açıkladığını söyledin. Gerçek olan senin şerefli sözündür.

27 K: إنه لا تُعْذَرُ MM: إنه لاتع EA: yukarıdaki gibi.

28 EA, yazma aslında ve diğer neşirlerde yukarıdaki gibi olduğunu şerh düşmüş ancak kendisi ولا تلتفت şeklinde okumuştur. (Bkz. *Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm*, s. 116, 2. dipnot)

29 K: بَيْنَهَا MM ve EA: yukarıdaki gibi.

30 K: جَعَلْتَهُ MM ve EA: yukarıdaki gibi. (EA'nın bu hususla ilgili gerekçeleri için Bkz. *Nevâdiru'l-İmam İbn Hazm*, s. 116, 3. dipnot).

31 K: تقول أولو الأراء MM: تقول أولو الأراء EA: yukarıdaki gibi. (EA yazma nüshada تقول أولو الأراء şeklinde olduğunu belirtmiş ancak harekelenmemiştir.)

ولا تَلْتَفِتْ³² عِنْدَ الْخِطَابِ دَلِيلُهُ   ولا تَلْتَزِمِ شَرْعًا سِوَى شَرْعِ أَحْمَدًا -56

Hitap konusunda hitabın mefhum-u muhalifine iltifat etme. Ahmed'in dininden başka bir dine yapışma.

فَكُلُّ نَبِيٍّ خُصَّ إِنْذَارَ قَوْمِهِ   وَأَحْمَدُ عَمِ النَّاسِ أَدْنَى وَأَبْعَدًا -57

Her peygamber sadece kendi kavmini uyarmakla görevlendirilmiştir. Ahmed ise uzak yakın bütün insanlığa gönderilmiştir.

وَأَخْلِصْ لَدَى الْأَعْمَالِ نِيَّتَكَ الَّتِي   بِهَا تَرْتَقِي الْأَعْمَالَ اللَّهُ مُصْعِدًا -58

Ameller konusunda niyetin samimi olsun ki ameller bu niyet sayesinde Allah'a yükselir.

وَصَلِّ عَلَى الزَّكَاةِ الْمُجْبِرِ مِنَ الْعَمَى   نَبِيِّ الْهُدَى خَيْرِ الْأَنْبَاءِ مُحَمَّدًا -59

Temizleyen, körlükten kurtaran hidayet peygamberi, yaratılmışların en hayırlısı olan Muhammed'e salat ve dua et.

وَلِلَّهِ حَمْدِي سَرْمَدًا غَيْرَ مُنْقَضٍ   عَلَى مَا هَدَى حَمْدًا كَثِيرًا مُرَدَّدًا -60

Hidayete erdirdiği için Allah'a tükenmeksizin ebediyen defaatle hamt olsun.

III- İbn Hazm'ın Usûlü'nün Genel Karakteristikleri

İbn Hazm'ın kasidesinde usul ve özellikle de usûlü'd-din açısından öne çıkan görüşlere geçmeden önce onun usûlünün temel özellikleri üzerinde bazı düşüncelerimizi, görüşlerini ve problemlere bakışını anlamamıza yardım edebileceği düşüncesiyle paylaşmak istedik. Onun usûlünün genel karakteristiklerini maddeler hâlinde şöyle tespit edebiliriz³³:

1- Dinin alanı ile eşya ve tabiat bilimlerinin alanını birbirinden ayırmak gerekir. Bu alanlar, birbiri ile ilişkide oldukları konular veya ortak noktalar bulunsa da, aynı karakterde değildir. Din, kaynak itibarıyla vahye dayanır. Dolayısıyla dine ait bilgiler ve hükümler, vahye istinat ederler. Vahiy ile Allah tarafından gönderilen bilgiler, bir peygamberin insanlara tebliğ etmesiyle öğrenilir. Bu iki kaynak, din konusunda tüm bilgilerin alındığı, tüm hükümlerin çıkarıldığı aslî temeller olarak değerlendirilir. Dayanağını bunlardan almayan başka asıllar ve yöntemler, din konusunda geçerli yöntemler olamazlar.

2- Eşyanın hakikati sabittir. Varlıklar, Allah'ın kendilerini yarattığı bir hakikate ve tabiata sahiptirler. Aksi yöndeki düşünceler, delilsiz ve yanlış düşüncelerdir. Eşya yani yaratılmış varlıklar, dış âlemde gerçekleşmiş, hakiki birer varlık olup, mümkün varlık kategorisine dâhildirler. İnsan, eşya ve hakikatler hakkında duyu organları, akıl ve haber ile bilgi sahibi olabilir. Bunlar, objektif insanî bilginin vasıtalarıdır.

32 EA: تَلْتَفِتْ

33 Murat Serdar, *İbn Hazm'ın Kelami Görüşleri*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, ss. 66-70.

3- İnançla ilgili dinî hükümlerin çıkarılacağı dört asıl kaynak vardır. Bunlar, İbn Hazm tarafından “Kur’an, Sünnet, İcmâ ve Delil” şeklinde ifade edilir. Onun icmâ ve delilin dayanağının da naslar olması gerektiğini düşündüğü de göz önünde bulundurulduğunda, Kitap ve Sünnet, iki ana aslî kaynak olarak karşımıza çıkar.

4- İbn Hazm, mantık ilmine büyük önem vermiş ve Gazâlî’den daha önce Müslümanların mantığı öğrenmeleri ve doğru bir şekilde kullanmalarının zorunluluğunu ifade etmiştir.

5- Kıyas ve re’y, inançla ilgili hükümlerin tespitinde kullanılamazlar. Allah ile ilgili konular başta olmak üzere, hiçbir imanî ve dinî meselede kıyas ile hüküm verilemez.

6- Nasların anlaşılması ancak zahirleri üzere olmalıdır. Nasların gizli anlamları, bâtın manaları yoktur. Allah demek istediği şeyi, o cümlelerle söylemiştir. Bu itibarla insanlar cümleleri ve cümleleri oluşturan lafızları zâhiri üzere, Arap dilinin kuralları içinde anlamaya çalışmalı, bunların anlamlarını kaydıracak tevil, teşbih, mecaz ve yorumlardan kaçınmalıdır.

7- İtikatla ilgili hükümler tespit edilirken hadislerle de dayanılabilir. Mütevatir veya âhad olmalarına bakılmaz. Hz. Peygamber’e müsnet yolla ulaşmaları yeterlidir.

8- İbn Hazm’ın yönteminde her ne kadar nasların zâhirini esas alıp, naslara dayalı bir istidlâlî öngörülmekte ise de, akılcılık ve akla dayanmak önemlidir. Hatta bazı araştırmacılar, onun yönteminin akılcılık olduğunu ifade ederler. İbn Hazm, İslam inancını temellendirirken, “aklî delillerle Allah’ın varlık ve birliğini, Muhammedî nübüvveti ve onun risaletini kanıtlamaktadır. Bunu yaptığında Kur’an ve sünnetin doğruluğu da sübut bulmuş olmaktadır.”³⁴ Ancak onun yöntemine salt akılcılık demek yanlış olur. O, akla büyük önem vermiş olması itibarıyla, akılcı olarak görülebilir.

9- İbn Hazm’ın usûlünde objektiflik ve sistematik yöntem de önemlidir. O, problemi ortaya koyar, problemle ilgili olarak karşı tarafın görüşlerini, anlayışlarını ve delillerini objektif bir biçimde belirtir. Sonra tek tek bu görüşleri ve delilleri değerlendirir ve yanlışlarını gösterir. Sonra da kendi görüşünü delilleriyle birlikte ortaya koyar. İbn Hazm, delillerini öncelikle ayetlerden ve hadislerden seçer, sonra icmâya dayanan deliller kullanır. Tabii ki aklî, bedîhiyyâta ve müşahedelere dayanan delili de ihmal etmez. İbn Hazm, bir konuda birilerinden görüş naklederken de çok dikkatli ve ilim ahlakının gerektirdiği ölçülere uygun davranır. Görüşleri metin içerisinde verir ve bunları söyleyen kişinin ismiyle birlikte zikreder. Bazen görüş sahibinin eserinin ismini verir.

34 Muhammed Abid el- Câbirî, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, (Çev. İbrahim Akbaba), Kitabevi, İstanbul 2000, s. 440.

IV- Manzumede Öne Çıkan Görüşler

a. İslam'dan Başka Din Yoktur ve Hz. Muhammed'in Daveti Umûmîdir

İbn Hazm kasidesinde, dini Allah'a nisbet ederek³⁵, İslam'ın Allah katında tek geçerli din olduğu³⁶ bundan başka bir din aranmayacağı³⁷, Hz. Muhammed'in bize bu dini tebliğ eden bir peygamber olup³⁸, risaleti ve davetinin tüm insanlığı şamil³⁹ olduğunu dile getirmiştir. Allah katında geçerli olan dinin İslam olduğu Kur'an ile sabittir.⁴⁰ Allah kulları için İslam'ı din olarak seçmiştir.⁴¹ Allah'ın dini olan İslam'ı insanların duyu organları veya akıllarıyla bilme imkânları yoktur.⁴² Bunun için Peygamber gelmesine olan ihtiyaç zorunludur. Hz. Muhammed, Allah tarafından görevlendirilmiş bir elçi ve hidayet rehberi olup mahlûkatın en hayırlısıdır.⁴³ Ondan getirdiği ve bize tebliğ ettiği her şey vahiy mahsulüdür.⁴⁴

b. Din Tamamlanmıştır

İbn Hazm eserlerinin birçok yerinde dinin tamamlandığı, hiçbir noksan ve eksikliğinin bırakılmadığı hususunu dile getirir. Böylece kıyas, tevil, makbul olmayan içtihat, istihsan-ı re'y gibi yöntemlerle Kur'an'da belirtilmemiş, Hz. Peygamber'in de hakkında bir söz söylemediği görüşleri kabul etmeye karşı çıkmak istemiştir. Dolayısıyla bu zikrettiğimiz yöntemlerle yeni bir şey ihdas etmek, onun düşüncesine göre, Allah'ın dininde eksik olan bir şeyi tamamlamak iddiası ve cüretinden başka bir şey olmayıp, aynı zamanda Allah'ı yalanlamak anlamına da gelir. Kim bu aşırılığa saparak böyle bir şey yaparsa, ahmaklık etmiş ve dinden de çıkmış olur.⁴⁵ Zira Allah Kur'an'da⁴⁶ dinin tamamlandığını açık bir şekilde ifade etmiştir. İbn Hazm, bu görüşlerini kasidesinin 6-9, 52, 54-55. beyitlerinde de vurgulamıştır.

35 42. beyit.

36 55. beyit. Âl-i İmran, 3/19 ; Mâide, 5/3'e telmihen.

37 56. beyit. Âl-i İmran, 3/85. (*Kim İslam'dan başka bir din ararsa, o din asla kabul edilmeyecektir*) ayetine telmihen.

38 3. beyit.

39 57. beyit.

40 "Gerçekten de Allah katında hak din (ed-din) İslam'dır." (Âl-i İmran, 3/19).

41 Mâide, 5/3.

42 İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), Mısır 1347/ 1928- 1970, c. 1, s. 43, c. 4, s. 137.

43 59. beyit.

44 3, 25. beyitler.

45 İbn Hazm, *Kitabu'l-durre fima yecibu itikaduh*, (Tahkik: Ahmed b. Nasır b. Muhammed el- Hamed, Said b. Abdurrahman b. Musa el- Kazakî), Kahire 1408/ 1988, s. 222.

46 Mâide, 5/3.

c. Edille-i Şer'iyye

İbn Hazm, dinde ahkâmın kendilerinden çıkarıldığı asılların genellikle üç tane olduğunu kaydeder. Bunlar Kitap, Sünnet ve icmâdır. Bunların dışında dördüncü bir asıl olmadığını net bir şekilde ifade eder. Örneğin ed-Durre isimli eserinde bu görüşünü şu sözleriyle ortaya koyar. “Allah’ın muradını bize gösteren asıllar üç tanedir dördüncüsü yoktur: Bunlar Kur’an, ister bir topluluk tarafından, isterse sika ravilerin yine sika ravilerden nakletmesi sûretiyle olsun peygambere ulaşan hadisler ve icmâdır.”⁴⁷ Ancak birkaç yerde bunların sayısını dörde çıkarır ve medlûlüne kesin olarak delalet eden burhan/ delil⁴⁸ diye isimlendirdiği dördüncü bir asıldan bahseder. Kasidedeki ibarelerine baktığımızda, Kitap⁴⁹, Sünnet⁵⁰, icmâ⁵¹ ve burhan/delil⁵² şeklinde bunların açık bir biçimde zikredildiğini görmekteyiz. Onun edille-i şer'iyyeyi çoğu zaman üç, kimi zaman da dört olarak ifade etmesi bir çelişki olarak görülebilir. Ancak biz bunun bir çelişki olduğu kanaatinde değiliz. Çünkü onun düşünce sisteminde, dördüncü asıl olarak kabul ettiği burhan, kendinden önceki üç asla dönen ve onlarda olanı çıkarmaya çalışan yöntemden farklı bir şey değildir. Dolayısıyla dördüncü asıl olan burhan, zaten ilk üç asla dönen bir delil olmaktan öte bir şey değildir. Bu husus üzerinde daha sonra tekrar duracağız.

İbn Hazm, dinî bir hükmü bilmenin ancak zikrettiğimiz bu dört şeyden birisi ile mümkün olacağını düşünür. Ancak bunların hepsi de nassa râcidirler. Nas ise sübûtu bilenen ve manası anlaşılan şeydir.⁵³ İbn Hazm, bu dört asıl kesinlikle birbiriyle çelişmeyeceğini ve birbirine muhalefet edemeyeceğini kabul eder. Ona göre sünnet, Kur’an’a kesinlikle ters düşemez. Aksine onu şerh edip tanımlar, icmâ da sünneti şerh eden ve tamamlayan bir temel olduğuna göre, onun da Kur’an’a ters düşmesi mümkün değildir. Akıl da böyledir, Kur’an’la çelişmediği gibi, Kur’an da akılla çelişmez. İbn Hazm, bunu şöyle ifade etmiştir. “Allah’ın buyurduğu her söz hak olup, hiçbirisi akli olana aykırı değildir. Aksine Allah’ın sözlerinin hepsi mâkuldür. Allah’ın haber vermesinden önce bizim için mümkün olan bu bilgiler, Onun haberiyle vacip, hak ve kesin olurlar.”⁵⁴ Usul âlimlerinin genelinin kabul ettiği dört asıldan farklı olarak, İbn Hazm’ın kabul ettiği dört asıl içerisinde kıyas yoktur. O, kıyasa olan karşıtlığı ile tanınmıştır. Onun edille-i şer'iyye olarak ifade ettiği asıllar üzerinde kısa açıklamalar yapmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

47 İbn Hazm, *ed-Durre*, s. 412. (ayrıca benzer ifadeler için bkz. *ed-Durre*, s. 128,250 ; İbn Hazm, *en-Nezbetu'l-kafiye fi usûli'l-fikhi'z-zâhiri*, (Tahk. Muhammed Zahid el- Kevseri), Matbaatu'l- Envâr, y.y. 1359/1940, s. 15.)

48 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. I, s. 71; c. 5, s. 106.

49 5, 13, 22, 26, 35, 43. beyitler.

50 2, 5, 14, 15, 18-26, 37. beyitler.

51 37-39, 45. beyitler.

52 17, 28, 44. beyitler.

53 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. I, s. 69.

54 İbn Hazm, *el-Fasl (el-Fisal) fi'l-milel ve'l-ahvai ve'n-nihal*, (Tahşiye: Ahmed Şemsuddin), Daru'l-Kutubi'l- İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1420-1999, c. I, s. 383-384.

c. 1. Kitap

İbn Hazm, Allah tarafından inzal edilmiş ve tevatüren bize kadar gelmiş, lafzı Arapça olan Kur'an'ın şer'i hükümlerin çıkarıldığı ilk ve asıl kaynak olduğunun altını çizer. Onun bu konuda diğer usulcülerden ayrıldığı bir husus yoktur. O Kur'an'ın beyanının üçe ayrıldığını ifade eder:

Birinci kısım, kitabın her hangi bir açıklamaya ihtiyaç duymayan, anlamı açık olan kısmıdır. Kıssalar, çocukların ve eşlerin miras payları, iftira ile ilgili ayetler gibi konular bu kısma dahildir. İkinci kısım, Kur'an'ın mücmel olan kısmıdır. Ancak bunlar başka yerlerde beyan edilmiştir. Mesela talak ile ilgili bazı ayetler, talak süresinde açıklanmıştır.⁵⁵ Üçüncü kısım, Kur'an'ın sünnetle beyan edilen kısmıdır. Bunlara örnek olarak da nikah, zekat ve namazla ilgili ayetler zikredilebilir. Hz. Peygamber namazın nasıl kılınacağı ile ilgili olarak "Benden gördüğünüz gibi namaz kılınız."⁵⁶ buyurmuş ve böylece kitabın namaz kılın emrinin nasıl ifa edileceğini belirtmiştir.⁵⁷

Bununla birlikte İbn Hazm, Kur'an'ın manasını açıklamadığı veya daha fazla bir bilgi vermediği, peygamberin de bir izahta bulunmadığı birtakım ayetlerin olmasını reddetmez. Sözelimi huruf-u mukatta tabir edilen ve bazı sürelerin başlarında bulunan "وَالشَّمْسُ, وَالْمِرْسَلَاتُ, وَالنَّيْنُ" gibi harfler bundan başka "حَم, الم" gibi harflerle yeminler konusunda bu harflerin ne anlama geldiği, niçin bu varlıklara yemin edildiği gibi konularda ne kitapta, ne de hadislerde bir bilgi verilmemiştir.⁵⁸

Yine Kur'an'ın kendi ifadesine göre, bir kısım ayetler müteşabihlerdir. İbn Hazm, bunların teviliyle uğraşmayı bidat ve haram olarak değerlendirir. O bu konudaki görüşlerini şu sözleriyle ifade etmiştir: "Allah, müteşabihati tevil etmek isteyenlerin kalplerinin bozulmuş olduğunu, fitne çıkarmak istediklerini haber vermiştir.⁵⁹ Biz bu sıfattan Allah'a sığınırız. Naslarla sabit olmuştur ki, müteşabihatın tevilini ancak Allah bilir, başkası bilmez. Dolayısıyla müteşabihati bilmeyi arzulamak haramdır."⁶⁰

c. 2. Sünnet

İbn Hazm da diğer usulcülerin yaptığı gibi, sünneti üç kısma ayırır. Bunlar Peygamberin, söz, fiil ve takrirleridir.⁶¹ Peygamberin söz ve fiilleri, İbn Hazm'a göre kesinlikle hüccet olarak kabul edilir. Bunlarla amel etmek farzdır. Ancak Peygamberin

55 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. I, s. 81.

56 Buhâri, Ezan, 11, 60, Edeb, 27; Dârimi, Salat, 42; Ahmed b. Hanbel, c. V, s. 53.

57 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s. 79.

58 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c.1, s. 533-534.

59 Âl-i İmran, 3/7 : "Kitabı sana indiren O'dur: Onun ayetlerinden bir kısmı muhkemdirler ki; onlar Kitabın anasıdır. Diğer ayetlerse müteşabihlerdir. Şu var ki, kalplerinde bir eğrilik ve bozukluk bulunanlar, fitne aramak, onun yorumuna öncelik tanımak için Kitabın sadece müteşabih kısmının ardına düşerler..."

60 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 7, s. 92 .

61 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s. 49.

takrirleri⁶² genel anlamda mendubiyet ifade ederler.⁶³ Şayet bir emir lafzı söz konusu olursa ve takriren sabit olan bir hükmü bizim uygulamamız gerektiğine dair bir karine bulunursa; o zaman, takrir de hüccet olur ve bununla amel etmek farz olur. ⁶⁴ Bu görüşleri kasidesinde 14 ve 15. beyitlerde de görülmektedir.

İbn Hazm mütevatir hadislerin hem bilgi hem de amel konusunda bir vücûbiyet gerektirdiği konusunda diğer usulcülerle aynı görüşü benimser. Onun mütevatir hadisler konusunda diğerlerinden ayrıldığı hususların başında, bazen bir haberin iki ravi tarafından rivayet edilmesinin de tevatür ifade edebileceğini düşünerek, mütevatir haberin her zaman topluluktan gelen haber olmayacağı iddia etmiş olmasıdır.⁶⁵

İbn Hazm'ın âhad haber ile zorunlu bilginin husûle gelmesi ve bu haberlerle amel edilmesi konusundaki görüşleri de kısmen diğer usulcülerinkiyle uyuşur. Cumhura göre âhad hadisler zaruri bilgi gerektirmezler ve zann-ı galip ifade ederler. Ancak kendileri ile amel edilebilir. Bu durumu Âmidî, şöyle izah etmiştir: “Muhaddislerin bazı haberleri reddedip bazıları üzerinde tevakkuf etmeleri, haberlerde böyle davranmayı gerektiren bir hâlin bulunuşu veya aranan bir şartın bulunmayışı gibi sebepler nedeniyledir. Yoksa o haberlerle amel etmek hususunda hemfikir olup da, sıhhat derecesi bakımından ihticaca elverişli olmadıklarından değildir.”⁶⁶ Cumhurdan farklı olarak, âhad hadislerin amelle birlikte ilmi de gerektireceğini kabul eden⁶⁷ İbn Hazm, bu konuyla ilişkili görüşleri şöyle ifade eder: “Eğer adûl olanın rivayetiyle, Hz. Peygambere kadar ulaşıyorsa, âhad haber ile amel etmek vaciptir. Yine onun doğruluğunu bilmek de vaciptir”⁶⁸ “Resûlullah'a mutasıl, âdil bir haber-i vâhid, kesin bilgi bildirir. Bunda yalan ve tevehhümün olması caiz olmaz. Böyle bir haber Allah katındandır. Allah Resûlü'nün bütün sözleri vahiydir.”⁶⁹ İbn Hazm, aynı görüşünü kasidesinde 14, 21-25. beyitlerde de ifade etmiştir.

İbn Hazm bazı hadislerin, sırf mütevatir şartlarını haiz olmadığı için gözardı edilmesinin doğru olmayacağını şöyle ifade etmektedir: “Bir sahabi, diğerlerinin dikkatinden kaçmış veya duymadıkları bir hadisi nakledebilir. Sahabenin çoğunluğu bunu kaçırması olabilir. Bu yönden bu hadis tek başına gerçeği ifade edebilir. Ayrıca bu dünyada, âlim ve salih insanların sayısı, her zaman cahil ve fasık insanların sayısından daha azdır. Bu konuda Allah'ın şu sözü delil olarak yeterlidir: “Ancak iman edip salih ameller işleyenler hariç, ama onlar da çok azdır.”⁷⁰ İbn Hazm daha sonra “Bu din garip başladı ve garip bitecektir. Ne mutlu o gariplere!” şeklinde bir hadis rivayet

62 Takrîri sünnet ile ilgili Bkz. 23. beyit.

63 Krş. 18-19. beyitler.

64 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. I, s. 149.

65 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 3, s. 301-302; Edip Nayif Zeyyab, “el-Menhec inde İbni Hazm ve mekifuhu mine'l-krıyas”, *Dirâsât*, c. 14, Sayı 7, Amman 1987, s. 103.

66 Seyfuddin Ebu Hasen Ali b. Muhammed Amidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Matbaatu'l-Mearif, 1332/1914, c. 1, 97.

67 İbn Hazm, *ed-Durre*, s. 138.

68 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s. 97.

69 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s. 102.

70 Sad, 38/24.

ederek şöyle der: “Eğer insanların çoğuna tabi olursan ve onlar zanlarından başka bir şeye tabi değillerse, seni doğrudan saptırırlar. Kur’an ve sünnete uyanlar azdır. Bunlar az olan gariplerdir.”⁷¹ Buna ilaveten İbn Hazm, bu konudaki görüşünü savunmak için “İnananların hepsinin birden savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grubun dinde derin bilgiler edinmek ve sefere çıkanlar geri döndüğünde, onları uyarmak için arkada kalmaları doğru olur?”⁷² ayetini delil olarak getirir. İbn Hazm’a göre ayette geçen “taifetun” kelimesi genel anlamda, bir topluluk içinde bir kişiden başlayarak, daha fazlasını da içine alan bir sayısal çokluğu, ifade eder. Bu demek oluyor ki, taifenin en asgarisi bir kişi olabilmektedir. Bu durumda bir kişi tarafından rivayet edilen hadislerin makbul olması gerekir.⁷³ Ayrıca Peygamberden nakledilen haberin bir veya birkaç ravi ile rivayet edilmiş olması, onların şüpheyle karşılanması gerektiğinden dolayıdır. Zira o zamanda Arabistan’da mevcut olan yaşam şartları, insanların maişet sıkıntıları, her birinin bir işle yaşamını idame ettirmeye çalışıyor olması, herkesin her zaman Peygamberin dizinin dibinde olmasını mümkün kılmıyordu. Kimileri tarlasında bağında, kimileri ticaretinde, kervanında işinde gücünde idiler. Bu yüzden Peygamber, tebliğini yerine göre karşılaştığı bir kişiye yapıyordu. Bu şartlar göz önünde bulundurulursa, çoğu sahabe bilmediği bir rivayeti Ebû Hüreyre gibi şahısların birinin veya bir kaçının biliyor olması akıldan uzak görülmez.⁷⁴ İbn Hazm, bu konuda Hz. Ömer’in kadınların mescide alınmamasını bildiren bir haberi kendi oğlundan öğrenmiş olmasını örnek vererek görüşünü tekit etmeye çalışır.⁷⁵

İbn Hazm’ın hadisleri delil olarak kabul ederken dikkat ettiği bir başka husus da, hadisi rivayet eden sahabinin, “Allah Resûlü dedi” şeklinde kesin bir ifadesinin olmasıdır. O, böyle olmayan hadislerin, Peygambere nispetini kabul etmez. Zira o, Peygamberin söylediği kesin olarak metinde ifade edilmeyen sözün, sahabe sözü olma ihtimalini taşıyabileceğini düşünür. Sahabe sözü ise asla Peygamberin sözü olmadığı gibi, zorunlu olarak kesin bilgi husûle getirmez.⁷⁶

İbn Hazm’ın, hadisleri ve âhad haberleri kullanmasının altında yatan temel düşünce, onun Kur’an ve sünneti aynı derecede birer asıl olarak kabul etmiş olmasıdır.⁷⁷ O, Kur’an’da geçen “zikir” lafzını Kur’an ve Sünnet olarak anlar ve bu konuda ısrar eder. Hâlbuki âlimlerin çoğu buradaki zikrin, Kur’an olduğunu kabul etmişlerdir.⁷⁸ Onun hadise yaklaşımı, tıpkı Kur’an’a yaklaşımı gibidir. Dolayısıyla hadisin, kelâmî konularda da kullanılmasını doğal ve doğru bulur. Nitekim onun bu düşüncelerini 22, 25. beyitlerde ifade ettiği görülmektedir.

71 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 4, s. 191-192.

72 Tевbe, 9/22.

73 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s.109.

74 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 2, s. 251-260.

75 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 1-13, Beyrut ty., c. 3, s. 75.

76 Bkz. İbn Hazm, *el-Usûl ve'l-fürû'*, Beyrut 1404/ 1984, c. 1, s. 63.

77 Ahmet Demirci, *İbn Hazm ve Zâhirîlik*, Kayseri 1993, s. 52.

78 Sâlim Yefût, *İbn Hazm ve'l-fikrû'l-felsefî bi'l-mağrib ve'l-endelüs*, Dârülbeyzâ 1986, s. 132.

c. 3. İcmâ

İbn Hazm, icmâyı, “Peygamber’den gelen bir haber üzerinde sahabenin icmâ etmesinden başka bir şey değildir.” şeklinde tanımlar. İbn Hazm, bu tarifi farklı cümleler hâlinde tekrarlar. Örneğin başka bir yerde şöyle bir ifade kullanır: “İcmâ, sahabenin Peygamber’den naklettiği ve bütün ümmetin de asırdan asıra onlardan naklettiği şeydir; iman, namazlar ve oruç gibi.”⁷⁹ O, icmânın Hz. Peygamber’in tevkîfine râci olduğunu, dini bir konuda Allah’tan ve Peygamberden gelen bir nassa dayanmayan icmânın bir geçerliliğinin olamayacağını⁸⁰ ifade ederek bu asla verdiği değer ve önemi şöyle anlatır: “İcmâ, Hanif dinine mensup olanların prensibidir.⁸¹ Onlar icmâ’ın yanındadırlar ve icmâyâ sınırlıdır. İcmânın sahih olduğuna dair bir delil bulunduğu, kim icmâdan ayrılırsa, kafir olur.”⁸² Yaptığı tanımdan da anlaşılacağı üzere o, icmâyı sahabenin icmâsı ile sınırlandırmaktadır. Sahabenin icmâsını da, ancak Peygamberden nakledildiği sabit haberler üzerinde olduğunda kabul etmektedir. Dolayısıyla sahabenin kendi içtihatları ile ittifak ettikleri herhangi bir hüküm, eğer kitap veya sünnette var olan her hangi bir nassa dayanmıyor, sadece sahabe içtihadı olarak kalıyorsa, bu da icmâ olmaz. İbn Teymiyye’nin de belirttiği gibi⁸³, bu görüşleriyle İbn Hazm, icmâ konusunda kelamcıların ve fıkıhçıların yollarından ayrılmaktadır.

İbn Hazm, sahabenin icmâsının, sahih icmâ olmasını temellendirirken, sahabenin sayısının belli olduğu, Kur’an’ın indiği devirde hepsinin mümin olduğu, ayetlerde geçen müminler lafızlarının onlar için kullanıldığı gibi gerekçelere dayanır.⁸⁴ “İcmâ, ancak nebiden bir tâlim veya tevkif sonucunda olur. Sahabiler sınırlı sayıda idiler. İcmâlarının akdi, ve görüşlerinin hasrı mümkündü. Ayrıca onların hepsi Hz. Peygamber zamanında mümindiler. Dönemlerinde Sahabe, Müslümanların hepsidir. Onlardan başka herkes kafir idiler. Onlardan sonraki asırlardaki müminler, Müslümanların hepsini değil, bir kısmını oluştururlar.”⁸⁵

İbn Hazm özel bir şehrin, özel bir beldenin icmâ’ının delil olarak kabul edilmesini de reddeder. Bu itibarla, Mâlikilerin Medine halkının icmâ’ını sahih icmâ kabul etmesini doğru bulmaz. O, bu konuda çeşitli itirazlarda bulunarak, “Bir kere Medine’nin en üstün belde olduğunu nereden çıkarıyorsunuz, bunun delili nedir?” diye sorar. Sonra Medine’de münafıkların ve diğer belde halklarında olduğu gibi, şarap içen, zina eden, yalan söyleyen, günahkâr, fasıkların bulunduğunu belirtir. Dolayısıyla coğrafi

79 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s.27 ; c. 4, s.142, 149,150, 172 .

80 Bkz. İbn Hazm, *ed-Durre*, s. 412, 413.

81 Kasidesinde de 38. beyitte “ İşte bu (icmâ) müminlerin yoludur ... ” bu hususu yineler.

82 İbn Hazm, *Meratibu'l-icmâ fi'l-ibâdât ve'l-mu'âmelât ve'l-i'tikâdât*, y.y. t.y. , s. 7.

83 Bkz. Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Meratibu'l-icmâ ve nakdu meratibi'l-icmâ* , Darü'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982, s. 205–206.

84 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 4, s. 175–178.

85 İbn Hazm, *en-Nebzetu'l-kafiye*, s. 11; Enver Hâlid ez- Zu'bî, *Zâhiriyyetu İbn Hazm*, Amman 1995, s. 167; S.Yefût, *İbn Hazm ve'l-fikru'l-felsefi*, s. 138.

bir bölgenin icmâ'ının, sahih icmâ olması fikrine karşı çıkar.⁸⁶ Kasidede 47. beyitte bir belde halkının uygulamasının nassa dayanmıyorsa kabul edilmemesi gerektiğini belirten ifadelerinin olduğunu görmekteyiz.

c. 4. Burhan

“Aklî Burhan”⁸⁷, “Aklın delillerinin gerektirdiği”⁸⁸ “Medlûlüne kesin olarak delalet eden burhan”⁸⁹ şeklinde isimlendirdiği⁹⁰ delili kabul eder. Onun dördüncü asıl olarak kabul ettiği bu delil, nastan hariç değildir. Bilakis ilk üç kaynaktan (Kur’an, Sünnet, İcmâ) çıkarılan ve bunlarda bulunan bir şeydir.⁹¹ Dolayısıyla delil; ne kıyas-tır, ne de sadece aklî istidlâlden ibaret olan bir şeydir. İbn Hazm’ın kabul ettiği delil, mantikî zorunluluklar şeklinde olup, illet üzere kaim olan fikhî kıyastan başkadır.⁹²

İbn Hazm, illet ile delili de birbirinden ayırarak, bunların farklı şeyler olduklarını ifade eder. Onun düşüncesine göre, her ne olursa olsun delil yani burhan ile sihhat bulan her şey Kur’an’da ve Resûlullah’ın keliminde veya icmâda bulunur. İyi araştıran ve Allah’ın kendisini anlayışlı kılmak suretiyle desteklediği herkes bunları bilir. Bunların dışında kalan şeyler ise kanaat veya saçmalık olup, Kur’an da, Allah Resûlü’nün kelamı da bunlardan beridirler.⁹³

İbn Hazm nastan alınan delilleri yedi kısma, icmâdan alınan delilleri ise dört kısma ayırır. Nastan alınan yedi kısım delil şunlardır:

1- Herhangi birinde açıkça belirtilmeyen bir sonuca birlikte götürülen iki mukaddime. Örnek vermek gerekirse: “Her sarhoş edici içecek, hamrdır.” ve “Her hamr, haramdır.” Naslardan alınmış olan bu iki öncülün zorunlu sonucu, “Her sarhoş edici içecek haramdır.” şeklinde olacaktır. Bu bir kıyas değil, naslardan çıkarılmış bir burhandır.⁹⁴

2- Bir hükmün kendisine bağlandığı şart. Hükmün kendisine bağlandığı şart gerçekleşince ona bağlanan hüküm de gerçekleşir. Buna örnek olarak “Eğer vazgeçerlerse, önceki yaptıkları bağışlanır.”⁹⁵ ayeti zikredilebilir.

86 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 4, s. 203–204.

87 İbn Hazm, *el-Muhalla*, c. 1, s. 5.

88 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 2, s. 120.

89 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s. 71; c. 5, s. 106.

90 Bu konuda Bkz. Oğuzhan Tan, “İbn Hazm’ın Usûl Anlayışında Delil Kavramı ve Delil-Kıyas İlişkisi”, *İbn Hazm Sempozyumu*, 26-28 Ekim 2007, Bursa/Türkiye Bildiri ve Müzakere Metinleri Kitabı, İstanbul, 2010, ss. 405-422.

91 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 5, s. 106.

92 S.Yefût, *İbn Hazm ve 'l-fikru'l-felsefi*, s. 154 .

93 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 2, s. 95; Câbirî, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, s. 432.

94 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s. 2–9.

95 Enfâl, 8/38.

3- Kendisinden dolayı bir anlamın çıkarılması mümkün olan lafız. Örneğin, “Şu bir gerçek ki, İbrahim başkaları için gamlanıp ah eden ince yürekli, yumuşak bir insandı.”⁹⁶ ayetindeki ifadeden İbrahim (a.s.)’in sefih ve gamsız biri olmadığı sonucu zorunlu olarak çıkarılır.

4- Birkaç şıktan biri hariç diğerlerinin batıl olduğunun gösterilmesiyle elde edilen zorunlu netice. Literatürde aklî taksim veya sebr ve taksim olarak adlandırılan bu hususu İbn Hazm bazen “zarûretü'l-akl” olarak da isimlendirir. Mesela bir şey ya haramdır, ya farzdır veya mübahtır. Haram ve farz olmadığı ispatlınırsa, onun mübah olduğu hükmü zorunlu olarak ulaşılan bir hüküm olmuş olur.⁹⁷

5- Üst dereceye ait bir hükmün altında toplanan önermeler. Mesela Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer’den üstündür. Hz. Ömer, Hz. Osman’dan üstündür. Buna göre Hz. Ebu Bekir’in, Hz. Osman’dan üstün olması kaçınılmazdır.

6- Mantıkçıların “aksu'l-kazaya” dedikleri türden olan hükümler. Mesela “Sarhoşluk veren her içecek haramdır.” hükmünden, haram olan bazı şeylerin, içki türünden olduğu zorunlu olarak çıkarılır.

7- Lafzın barındırdığı birkaç anlamdan çıkarılan hükümler. Mesela “Zeyd yazıyor.” denildiğinde, onun hayatta olduğu, yazı yazmayı bildiği, kaleminin olduğu gibi anlamlar zorunlu olarak anlaşılır.⁹⁸

İcmâdan alınan deliller ise dört tanedir.

1- İstishâb-ı Hâl: Fakihlerin dilinde “değişikliğine dair bir delil ikame edene kadar, bir şeyin geçmişteki durumunu koruduğuna hükmetmek”⁹⁹ demektir. İbn Hazm’a göre naslar ile sabit bir hüküm bulunduktan sonra, bir delil getirmeksizin hiç kimse bu hükmün değiştiğini iddia edemez. Var olan bir hükmü değiştirmeye teşebbüs edemez. Böyle bir iddia, dini değiştirmek anlamına gelir.¹⁰⁰ İbn Hazm’a göre, din tamamlanmıştır, artık dinde belli bir meseleye ait olarak belirtilmiş olan hüküm kıyamete kadar geçerlidir. Bunu kimse değiştiremez. Değiştiğini iddia edenlerin delilini getirmeleri gereklidir.¹⁰¹

2- Ekallu mâ Kîle: Söylenen şeyin en azı demek olan bu delil türü zekât, diyet gibi meselelerde ihtilaf edildiğinde çalıştırılır. Bir topluluk daha az miktarı farz sayar, başka bir gurup da bundan fazlasını farz sayarsa, en az miktarda icmâ edilmiş olur. İbn Hazm bunu, farklı rivayetler söz konusu olduğunda, en az miktar üzerinde karar kılmak olarak değerlendirir.¹⁰²

96 Tevbe, 9/114.

97 Krş. 35. beyit.

98 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 5, s. 105-107; Apaydın, “İbn Hazm”, *DİA*, c. 20, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1999 s. 45.

99 Abdülkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, (Çev. Ali Şafak), 2. Baskı, İstanbul 1985, s. 325.

100 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 5, s. 2.

101 Bkz. İbn Hazm, *en-Nebzetü'l-kafiye*, s. 22-31.

102 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 5, s. 53-60.

3- Bir Görüşün Terki Üzere Oluşan İcmâ: İbn Hazm'a göre Müslümanlar herhangi bir konudaki bir görüşü terk etmek konusunda icmâ ederlerse bu da icmâdan çıkan bir delil olur.

4- Hükümler Karşısında Müslümanların Eşitliği: İbn Hazm'a göre din bütün Müslümanları muhatab olarak kabul etmiştir. Aksi bir tahsis, bir sınırlandırma sözü konusu değilse, hükümler mukayyed olmayıp, mutlak bırakılmışsa, bütün Müslümanlar bu hükümler karşısında eşit konumdadırlar. Dini bir hükmün teklifi doğrultusunda, bu sorumluluk bütün Müslümanları kuşatır. Eğer bir hükmün belli bir şahsa veya şahıslara şamil olduğu, tahsis edildiği gibi iddialarda bulunulursa, bu iddiaları ortaya atanların, bu görüşlerinin delillerini getirmeleri gereklidir.¹⁰³

İşte naslardan alınan mezkur yedi kısım delil, nasların manası ve mefhumu olup, hepsi nasların şümulü içerisinde. ¹⁰⁴ Aynı şekilde icmâdan alınan dört kısım delil de, icmân dışında olmayıp, tamamen icmâ'a dâhildir.

d. Merâtibu's- Şerî'a

Bu konu, ağırlık ve detayları yönünden fûrû'u ilgilendirdiğinden biz üzerinde çok durmak istemiyoruz. Bu konuda Prof. Dr. H. Yunus Apaydın'ın¹⁰⁵ ve Yrd. Doç. Dr. Ayhan Ak'ın¹⁰⁶ makalelerini tavsiye ederek kasidedeki ibareleri değerlendirmekle yetineceğiz.

İbn Hazm, kasidesinde haramın, helalin ve kulları ilgilendiren hükümlerin açıklandığı ve kesin hükme bağlandığını, insanların ihtilafa düştükleri konularda hükmün ne olduğunun mükerreren bildirildiğini, haram olduğu tek tek belirtilen ve sınırlı sayıda bulunan şeylerin dışında kalanların mübah olduğunu ifade eder.¹⁰⁷ Eğer Allah tarafından itaat etmemizi emreden bir nas gelmişse bununla amel etmenin vacip olduğu, böyle bir emir yoksa o zaman bununla amel etmenin gerekmeceğini¹⁰⁸ belirten İbn Hazm, nas ve icmâ'dan bir delilden yoksun olan birtakım indi görüşlerle, bilinen hükümden ayrılmamak gerektiğinin¹⁰⁹ altını çizer.

e. Teklif-i Mâlâ Yutak Yoktur

Kasidede her ne kadar kelami bir tartışma olan teklif-i mâlâ yutak, yani güç yetirilemeyen işlerle kulların mükellef tutulup tutulamayacağı tartışması bağlamında bir cümle olmasa da İbn Hazm, Allah ve Resulü'nün bir hükmü bildirip açıklaması ol-

103 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 3, s. 97-160.

104 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 2, s.100-101.

105 H. Yunus Apaydın, "Kurtubalı Zâhiri Fakih İbn Hazm'ın Şer'i Hükümleri Tasnifi : Merâtibu's- Şerî'a", *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi*, c. 7, sayı : 14, ss. 107-119.

106 Ayhan Ak, " İbn Hazm'ın Teklifî Hüküm Anlayışı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, c. 12, sayı: 2, ss. 23-44.

107 8-9. beyit.

108 36. beyit.

109 46. beyit.

madan, dinin hükümlerinin insanlar tarafından bilinmesinin, insan açısından mümkün olmadığı yönünden konuya bakarak, Allah'ın insanlara güç yetiremeyecekleri bir iş yüklediği ve böyle bir şeyi irade etmediğini ifade etmiştir.¹¹⁰ Helal ve haram olduğu konusunda açık hüküm bulunan meseleler bellidir. Bunun dışındakiler ise mübah olarak değerlendirilmelidir görüşünde olan İbn Hazm, bir Peygamberin bildirmesi olmaksızın dini hükümlerin bilinmesinin insanın takat ve gücünü aşan bir iş olduğu kanaatindedir.¹¹¹ Zira insana verilen duyular ve akıl, din alanında bilgi sağlayamazlar ve hüküm koyamazlar. Ancak kendilerine bildirileni algılayıp, anlamakla sınırlıdır. Dinî hükümlerin kaynağı ise vahiydir. Dolayısıyla insanın vahiy ve vahyi bildiren bir nebi olmadan¹¹², dinî ahkâmı bilmekten âciz olduğu açıktır.

f. Nassları Zâhirine Göre Anlamak ve Tevil

İbn Hazm, hem fûrû'd-din yani fıkıh hem de usûlü'd-din yani akaid ve kelam ile ilgili konularda aynı zâhiri yöntemi benimsemiştir. O, zâhirilik prensibini akide konularına da tatbik etmek ve böylece kelam ile fikhî, bir tek fikrî esas altında birleştirmek istemiştir. R. Arnaldez tarafından İbn Hazm üzerinde yapılan bir araştırmada da gösterildiği gibi, gramer de bu muhtevaya dâhildir. Bunun başlıca gayesi, bütün insan hayatını sadece objektif ilahî vahye dayandırmak ve sübjektif olan her şeyi dışarıda bırakmak olduğu söylenebilir.¹¹³ Onun dayandığı zâhiri yöntem iki esasa dayanır: Birinci esas, Kur'an ile Sünnet'in zâhirini ve icmâyî kabul etmek. İkinci esas ise kıyası, re'yi, istihsan ve taklîdi reddetmek¹¹⁴. Birinci asıl, nass ile gelen şeye yapışmaya, Allah'ın kitabı ile Hz. Peygamberin sünnetinin zâhirini almaya, sahabenin icmâsını kabul etmeye dayanır. İbn Hazm, bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklar: "Biliniz ki Allah'ın dini, bâtını olmayan zâhirdir; o açıktır, gizli sırları yoktur. Bir bütün olarak din, kendisinde kapalılık olmayan delil ile sübut bulur. Delili olmadığı hâlde, görüşüne uymaya çağırın kim olursa olsun, kötü gözle bakın. Dinin sırları ve bâtını olduğunu ileri süren kim olursa olsun, bunlar boş iddialar ve yalanlardır. Biliniz ki Allah'ın elçisi, dinin ne bir kelimesini, ne de daha fazlasını gizlemiştir. Eşlerine, kızına, amcasına, amcaoğluna veya sahabesine bildirip de kızıla, zenciye ve koyun çobanına bildirmedeği, sakladığı dinî bir bilgi yoktur. Hz. Peygamberin indinde ne gizli bir bilgi, ne bir işaret, ne bir bâtın ne de birtakım insanların yakıştırdıkları bilgiler vardır. Eğer Allah'ın elçisi onlardan bir şeyi gizlemiş olsaydı; emredildiği gibi tebliğde bulunmamış olurdu. Kim böyle derse, kuşkusuz kafir olur. Size tavsiyem şudur ki: Nasıl olduğu açıklanmayan, delili izah edilmeyen bir sözü kabul etmeyin. Peygamberinizin ve ashabının imza ettiği şeyden ayrılmayın."¹¹⁵

110 Bkz. 10. beyit.

111 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 4, s.137-137.

112 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 1, s. 43, c. 4, s. 137.

113 W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fırlıklı) Ankara 1981, s. 121.

114 Bkz. ez- Zu'bi, *Zâhiriyyetu İbn Hazm*, s.165. Nassların zâhirini almak ve tevilde bulunmamak konusundaki görüşlerini kasidede 26. beyitte görmekteyiz.

115 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 1, 373. (Benzer ifadeler için bkz. İbn Hazm, *el- İhkâm*, c. 7, s. 178.)

İbn Hazm her zaman dinin vahiy kaynaklı olduğuna dikkat çekerek, bu alanda aklın tek başına bilgi edinemeyeceğinin altını çizer. İnsanlar Allah katında dinin ne olduğunu, neyin haram, neyin helal, neyin ibadet olduğunu kendi başlarına bilemezler. Bunlar ancak Allah tarafından teşri edilir ve ancak vahiy alan bir Peygamberin tebliği ile bilinebilecek hususlardır. İnsanlar, Allah'ın sözlerini yani kitabı ve Peygamberin sünnetini zâhiri üzere anlamalı ve dini hükümleri bu şekilde tespit etmeye çalışmalıdır. “Dinî hakikatları, zâhirinden ayırmadan kabul etmek gereklidir.”¹¹⁶

İbn Hazm, zâhiri metodun doğruluğuna dinin vahiy kaynaklı ve tamamlanmış, hiçbir eksikliğinin bırakılmamış olmamasını delil getirir.¹¹⁷ Çevirisini verdiğimiz kasidede de bunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıca “Biz, Kur’an’ı apaçık bir Arapça olarak indirdik”¹¹⁸, “Allah’ın emirlerini onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.”¹¹⁹ ayetlerini gerekçe göstererek, Kur’an ve Sünnet’in zâhirlerine ve mevzularına hamledilmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre kim bu yolda yüz çevirir ve bir nas ve icmâ olmaksızın teville yönelirse, Allah’a ve Resûlüne iftira etmiş olur, Kur’an’a ters düşer ve kelimeleri anlamlarından saptırır.”¹²⁰ Kasidede 27. beyitte söylediği gibi tevil, tahriftir.

İbn Hazm, dinî metinlerin yorumu için, zâhiri bir gramer ortaya koymuş, bu gramerde özellikle eş anlamlılık üzerinde durmuştur. O, dilin muhteviyatını anlamak için gerekli olan her şeyi, yine bizzât dilin kendisinin sağladığını düşünür. Sonuç olarak Kur’an’ı açık bir Arapça ile vahyeden Allah, ne kastettiğini tamamen söylemek için dili kullandı. Her bir ayet gramer açısından, direkt ve genel anlamı içinde anlaşılır. Allah, özel bir manayı bir ayete yüklemek isterse bir işaret sağlar. Ya aynı ayet içinde veya başka bir yerde bu işareti belirtir.¹²¹ Arapça olan ve vahye müstenit olan Kur’an ve Hadis, Arapça’nın gramer, sentaks, stilistik formu içerisinde anlaşılmalıdır.¹²² İbn Hazm açısından, lafzın muktezasını, konulduğu anlamdan başka bir anlama nakletmek doğru değildir. Fikirler ve özellikle dinî hakikatler ile bunların lügavî senetlerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Şer’î hükümlerde bulunmak işinde beyânî esaslar gereklidir. Bunlardan müstağni kalınmaz.¹²³ Lafızların, zâhirlerinden başka bir anlama geldiğine dair bir nass veya icmâ veya bir zaruret bulunmadıkça, başka anlamlara çekmek doğru olmaz.¹²⁴ Eğer lafızların başka manaya delalet ettiklerine dair belirtilen özelliklerde bir delil var ise, bunlara

116 İbn Hazm, *el-Usûl ve'l-furû'*, c. 2, s. 221.

117 İbn Hazm, *en-Nebzetu'l-kâfiye*, s. 9.

118 Şu'arâ, 26/195.

119 İbrahim, 14/4.

120 İbn Hazm, *en-Nebzetu'l-kâfiye*, s. 25. (Nassların zâhirlerinin ve kondukları anlamları esas almanın gerekliliği, bir te'ârüz ortaya çıkınca tevil yapmadan önce izlenmesi gereken yollar ile ilgili kasidedeki 25-34. beyitlerdeki ifadeler önemlidir.)

121 *Encyclopedia of Religion*, “İbn Hazm” Maddesi, Newyork 1987, c. 4, s. 564.

122 G.Anwar. Chejne, *Muslim Spain*, Minneapolis 1974, s. 305.

123 S. Yefüt, “*İbn Hazm el-Endelüsî*”, s. 228; S. Yefüt, *İbn Hazm ve'l-fikru'l-felsefi*, s. 292.

124 Bkz. İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 3, s. 50; *ed-Durre*, 22; *Usûlu'd-dîn*, s. 46.

boyun eğmemiz zorunludur. Çünkü Allah'ın kelamı, haberleri ve emirleri değişmez. İcmâ ise ancak hakikati ortaya koyar. Allah da ancak hakikati söyler.¹²⁵

İbn Hazm haberi sıfatlar veya müteşabih sıfatlar olarak bilinen, Allah'ın eli, yüzü, gelmesi, inmesi, gülmesi, ayağı, topuğu gibi konularda bazı ayet ve hadisleri tevil etmiştir. Bu yüzden bazı araştırmacılar tarafından kendisiyle çelişmekle itham edilmiştir. Oysaki İbn Hazm, kasidesinde 17 ve 28. beyitlerde ifade ettiği gibi tevil gerektiren bir burhan olması durumunda tevil yapmayı kabul etmektedir. Yed, vech, ayn, ricl, nüzul gibi kelimelerin, Allah hakkında mahlukat ile ilişkilendirildikleri zâhir anlamlarda anlaşılamayacağına dair nastan gelen açık bir delil vardır. Bu delil Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini ifade eden ayetin¹²⁶ nassıdır.¹²⁷

g. Kıyas, Re'y İstihsâmı, Ta'lîl, Sedd-i Zerî'a, Bir Beldenin Görüşü ile Amel Etmek, Mefhum-u Muhalif Yöntemleri

İbn Hazm, kasidede 41-44. beyitlerde kıyas yaparak, ta'lîl yani bir illetin varlığını iddia ederek, istihsan-ı re'yde bulunarak veya seddi-zeri'a ve hitapta mefhum-u muhalifi kabul etmek¹²⁸ gibi bir yönteme dayanarak hüküm vermeyi nefsi hakem kılmak olarak değerlendirir. Ona göre bu şekilde davrananlar Allah'ın sınırlarını çiğneyerek haddi aşmakta ve Allah'ın dininde aşırılığa giderek ilhada düşmektedirler. Bu yöntemlerle bir görüş iddiasında bulunmak, İbn Hazm'a göre ispatsız ve delilsiz boş sözlerdir. Kim din konusunda boş söz ederse lehviyata dalmış ve helaka sürüklenmiş olur. Haram veya helal olduğu konusunda nass bulunan bir şey hakkında, makbul ve geçerli olmayan farklı yöntemlerle aksi yönde bir hükme sahip olanlar, Allah'ın kitabına karşı kasıtlı olarak hata işlemiş olurlar. Dolayısıyla hakkında nass veya nassa dönen bir icmâ olmayan bir hükmü kabul etmek doğru olmadığı gibi, böyle bir dayanağı olan bir hükmü, mesnetsiz indî görüşlerin ortaya attığı hükümlerle değiştirmek de doğru değildir.¹²⁹ Aynı şekilde özellikle Malikilerin görüşü olan Medine halkının ameliyle amel etmek şeklindeki bir beldenin uygulamalarını esas almak da nassa veya nassa dönen bir icmâ'a dayanmadığı için kabul edilemez. Herhangi bir beldenin uygulamasının, diğer beldelerin uygulamasından bir ayrıcalığı ve üstünlüğü olmadığı gibi şer'i hükümlerin bilineceği bir kaynak da değildir¹³⁰.

İbn Hazm'a göre kıyas, "heva ile hükmetmektir."¹³¹ O, kıyasta kendisine dayatılan gerekçelerden biri olan "Ta'lîl" nazariyyesine açık şekilde itiraz ederek şöyle der: "Allah veya Resûlü falanca bir işe, falanca bir sebepten veya gerekten dolayı

125 ez-Zu'bi, *Zâhiriyyetu İbn Hazm*, s. 166.

126 Şûrâ, 42/11.

127 Bu konu ile ilgili bkz. Murat Serdar, *İbn Hazm'ın Kelami Görüşleri*, ss. 183-189.

128 55. beyit.

129 46. beyit.

130 48. beyit.

131 İbn Hazm, *el-Muhalla*, c. 1, s. 58 ; S.Yefüt, *İbn Hazm ve'l-fikru'l-felsefi*, s. 56.

hükmettiği zaman, illet kabul edilir. Çünkü hüküm budur, bunun içindir. Allah o sebebi, haklarında nassın geldiği durumdaki eşyalar için sebep yapmıştır. Elbette ki bu sebepler bu yerlerden başka bir durumda hiçbir hüküm gerektirmezler.¹³² “İllete delil denmez. Delile de illet ismi verilmez. İlet, bir hüküm vermeyi gerektiren şeydir... Kıyası savunanlar delili illetle, illeti delille karıştırmaktadırlar.”¹³³

İbn Hazm, lafızları tevil ederek, kıyas, ta’lil ve istihsan ile hüküm çıkarmayı kabul edenlerin söylediklerinin, Hz. Muhammed’in şeriatından farklı olduğunu, gerçek şeriatın Hz. Ahmet’in (s.a.s.) şeriatı olduğunu ima ve ifade etmektedir.¹³⁴ Ona göre Müslümanlar arasındaki fikir ayrılıklarının ana sebebi, kıyas ile hükmetmektir.¹³⁵

İbn Hazm kıyası redderken¹³⁶, onu kabul edenlere çok ağır ithamlarda bulunarak şöyle der: “Kıyası ilk defa kullanan şeytandır. O, Allah’ın Adem’e secde edin emrine karşı gelmiştir. Bunu da kıyas yoluyla vardığı bir hükümden dolayı yapmıştır. Kendisinin Âdem’den daha hayırlı olduğunu zannetmiştir.”¹³⁷

İbn Hazm’ın usûlünde ana prensip şeriatla bir hükmün ancak nas ile sabit olacaktır. Bu Allah’ın yapmamızı istediği şeydir. Biz haram kılamayız, helal de kılamayız, şeriatla bir artırma veya eksiltmede de bulunamayız. Ancak Allah’ın ve Peygamberin dediklerini söyleriz. Bu ikisinin sözlerinin dışına çıkmayız. Ondandır bir şeyi terk edemeyiz. Bu, hiç kimsenin karşı çıkamayacağı ve kendisinden başkasını seçemeyeceği mutlak dinin kendisidir. Fıkıh ve şeriatı, ta’lil ve kıyas üzerine tesis etmek yanlıştır. Çünkü cüz’ün cüz’e veya fer’in asla kıyası üzerine hüküm bina etmek, yanlıştır. Bilakis mantıkî, dakik kaideler üzere hüküm bina etmek gerekir. Bunlar arasında, iki mukaddimeden zannî bir netice çıkarmak yoktur. Cüz’ün cüz’e, fer’in asla ya da aslın fer’e kıyası olmaz. Bu, ancak mantıki kıyasla olur. Gaibi şahide kıyas etmek batıldır. Çünkü mahlûkât için sahih ve doğru olan bir şey, Allah için doğru olmaz. Zira tabiat âlemi ile metafizik âlemin arasında birleştirmek imkânsız bir iştir. Çünkü bunlar aynı seviye ve standartta değildirler.¹³⁸

h. Taklit

İbn Hazm, kasidesine insanların dinin aslî kaynaklarını bir kenara bırakarak taklide yöneldikleri ve bu yüzden de fikir ayrılıklarına düşüp, herkesin kendi fikrini doğru bulduğu eleştirisiyle başlamıştır.¹³⁹ İbn Hazm, taklidi, Hz. Muhammed’in getirdiği ve

132 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 7, s. 77.

133 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 2, s. 678.

134 55. beyit.

135 Muhammed Taha Haciri, *İbn Hazm Sureten Endelüsiyye*, Beyrut 1982, s. 121.

136 İbn Hazm’ın kıyas ile ilgili görüşleri ve kıyası reddetmesinin gerekçeleri hakkında bkz. Murat Serdar, *İbn Hazm’ın Kelami Görüşleri*, ss. 87-96.

137 İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 8, s. 11-113.

138 Sâlim Yefût, “*İbn Hazm el-Endelüsi*”, *Mevsû’atu’l- Hadârâti’l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 228.

139 1-4. beyitler.

vahiy kaynaklı olan hidayet nurunun bir kenara bırakılması ve aşırılık olarak nitelen- dirirerek, bunu benimseyenlerin doğruluk yolundan ayrılıp, aşırılığa saparak kaybeden- lerden olacağını ifade etmektedir.

İbn Hazm'ın usûlü açısından meseleye bakıldığında onun her zaman taklide karşı olduğunu görmekteyiz. O, mezhep taassubu ve taklitçiliğin, ihtilafları ve kavgaları beslediğini, bir mezhebi körü körüne taklit eden insanların, kendi mezhebinde olan- lara sevgi, diğer görüşlerde olanlara karşı ise bir düşmanlık beslediğini görüyor ve bunun yanlış olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden hiçbir mezhep imamını taklit etmeyi kabul etmiyordu. Sahabenin ve tabînin yolunun, içtihat etmek ve Hz. Peygamber'in sünnetini araştırmak olduğunu, eğer taklit caiz olacaksa sahabenin taklit edilmesinin, Mâlik'i taklit etmekten daha evla olduğunu ifade ediyordu.¹⁴⁰ 11-14. beyitlerde kişi- lerin görüşlerini benimsemek ve taklit etmenin zanna tabi olmak ve dalalet olduğunu ifade eden İbn Hazm, Allah'ın bu konuda korkutarak yasaklamasının bulunduğunu, doğru yolun ise Kur'an ve Sünnet'e tabi olmak olduğunu dile getirir.

İbn Hazm, taklidi "Kişinin, peygamber dışında, Allah'ın kendisine uyulmasını emretmediği herhangi birinden görüş alması ve buna uymasdır."¹⁴¹ şeklinde tanımlayarak haram olduğunu ifade eder. Ona göre, taklit gerçek bilgi sağlayan bir yöntem değildir. Taklit ile kabul edilen hususlar zandan öteye geçemezler. Zannın bir geçerliliğinin olmadığını kasidesinde de 24. beyitte "Zan Ahmed'in dininden değildir." şeklinde net bir biçimde ifade etmiştir. İbn Hazm, zannın uzak durulması gereken bir yöntem olduğunu kasidesinde 11,12 ve 34. beyitlerde yinelemiştir.

Peygamber'in taklit edilmesinin ise nas ile emredilmiş bir vücubiyet olduğunu belirterek, bunun yasaklanan taklit içerisinde değerlendirilemeyeceğinin altını çizmiştir. Kalam ilminde mukalidin imanı problemi açısından taklit konusundaki bu görüşleri önemlidir. İbn Hazm, mukalidin imanını sahih bulduğunu el- Fasl isimli eserinde ifade etmiştir.¹⁴²

i. İçtihat ve İstinbat

Konunun fikhî boyutuna girmeden İbn Hazm'ın içtihat ile ilgili görüşlerini kasidede nasıl ifade ettiği konusuna da bir iki cümleyle işaret etmek istiyoruz. İbn Hazm, taklide karşı ve onu caiz görmeyen birisi olunca, herhangi bir mezhebin veya müçtehidin taklit edilmesini kabul etmesi de düşünülemez. O esas olarak içtihat etmek gerektiği üzerinde önemle durur. Ancak onun içtihat dediği şey, akla dayalı yöntemlerle kıyas ve re'y de bulunarak ya da bir bölgenin örfüne dayanılarak hüküm iddiasında bulunmak değildir. Ona göre içtihat, 49-53. beyitlerde ifade ettiğine göre, hakkında bir açık bir nass olan bir meselede doğru hükme ulaşmak için yapılması gereken bir ameliyedir. Bu da bu konudaki tüm nasları toplayarak hükmün maksadını bulmaya ça-

140 Bkz. ez-Zu'bi, *Zâhiriyyetu İbn Hazm*, s.162-164.

141 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 2, s. 329.

142 İbn Hazm, *el- Fasl*, c. 2, s. 332.

lıştır. Daha önce hamrın haramlığı ve sarhoşluk veren her şeyin hamr olduğu naslarından zorunlu olarak sarhoşluk veren her şeyin haram olacağı hükmünün çıkarılması örneği, onun ne demek istediğini anlamamız için bir örnek olarak tekrarlanabilir.

Kaynakça

- Ak, Ayhan, İbn Hazm'ın Teklifi Hüküm Anlayışı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, c. XII. ss. 23-44.
- Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm" Maddesi, *DİA*, c. 20, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1999.
- Kurtubalı Zahirî Fakih İbn Hazm'ın Şer'î Hükümleri Tasnifi: Merâtibu's- Şerîa, *İS-TEM : İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi*, c.7, sayı: 14 ss. 107-119.
- Chejne, G.Anwar, *Muslim Spain*, Minneapolis, 1974.
- el- Âmidî, Seyfuddin Ebu Hasen Ali b. Muhammed, *el-İhkam fi usûli'l-ahkam*, Matbaatu'l-Meârif, 1332/1914.
- el-Câbirî, Muhammed Abid, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, (Çev. İbrahim Akbaba), Kitabevi, İstanbul 2000.
- el- Kettânî, Muhammed İbrahim, "Manzûmetu İbn Hazm fi kavâ'idi usûli fıkhu'z-Zahiriyye", *Mecelletu Ma'hedi'l- Mahtûtâti'l- Arabiyye*, Kahire 1975.
- el- Vadihî, Mustafa ; NÂCÎ, Mustafa, "*Kasîde fi usûli fıkhu'z-Zâhiriyye*", Merkezi İhyai't-Turasi'l- Mağribî, Ribat ty.
- ez- Zu'bi, Enver Halid, *Zahiriyyetu İbn Hazm*, Amman 1995.
- İbn Akîl, Ebû Abdurrahman ez- Zâhirî, *Nevâdiru'l-İmâm İbn Hazm*, yy., ty. .
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Said el-Endelüsî (ö.456/1064), *el- Muhallâ bi'l-âsâr*, I-XIII, Beyrut ty..
- *el-Fasl (el-Fisal) fi'l-milel ve'l-ahva ve'n-nihal* (1-3), Tahşiye : Ahmet Şemsuddin, Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1420-1999
- *El-Usûl ve'l-fürû'*, Beyrut 1404/ 1984.
- *el-İhkam fi usûli'l-ahkâm*, (Tahkik : Ahmed Muhammed Şakir), Mısır 1347/ 1928-1970.
- *en-Nebzetu'l-kafiye fi usûli'l-fikhi'z-Zâhiri* (Tahkik: Muhammed Zâhid el- Kevserî) Matba'atu'l- Envâr, y.y., 1359/1940.
- *Kitabu't-durre fîmâ yecibu itikâduh*, (Tahkik: Ahmed b. Nasir b. Muhammed el- Hamed, Said b. Abdurrahman b. Mûsa el- Kazakî), Kahire 1408/ 1988.
- *Meratibu'l-icmâ fi'l-ibâdat ve'l-muâmelât ve'l-i'tikâdât*, y.y., t.y.
- *Usûlu'd-din*, (Çev. İbrahim Aydın), İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Taqiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Meratibu'l-icmâ' ve nakdu meratibi'l-icmâ'*, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982.
- Tan, Oğuzhan, "İbn Hazm'ın Usûl Anlayışında Delil Kavramı ve Delil- Kıyas İlişkisi", *İbn Hazm Sempozyumu*, 26-28 Ekim 2007, Bursa/Türkiye Bildiri ve Müzakere Metinleri Kita-

bı, İstanbul 2010,

Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fırlalı) Ankara 1981.

Yefut, Sâlim, “*İbn Hazm el- Endelûsî*”, *Mevsû'atu'l- Hadârâti'l- İslâmiyye*, Amman 1993.

----- *İbn Hazm ve 'l-fikrû 'l-felsefî bi 'l-Mağrib ve 'l-Endelûs*, Dârülbeyzâ 1986.

Zeydan, Abdulkerim, *İslam Hukuna Giriş*, (Çev. Ali Şafak), 2. Baskı, İstanbul 1985.

Zeyyab, Edip Nayif, “*el- Menhec inde İbni Hazm ve mekifuhu mine 'l-kıyas*”, *Dirâsât*, c. 14, Sayı: 7, Amman 1987.